

โจรสลัดชีวภาพ

ความหมาย

นิยามโดย RAFI หมายถึง ผู้ซึ่งใช้กฎหมายทรัพย์สินทางปัญญา เพื่อให้ตนได้สิทธิขาด เป็นเจ้าของ การใช้ประโยชน์ และควบคุมทรัพยากรชีวภาพและความรู้จากท้องถิ่นเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าว และการใช้กฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาเพื่ออ้างความเป็นเจ้าของ และควบคุมทรัพยากรชีวภาพและความรู้ ทั้งนี้โดยไม่คำนึงถึงการตอบแทนและการให้ความคุ้มครองต่อผู้ซึ่งสร้างนวัตกรรมนอกระบบ

นิยามโดย **วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ** หมายถึง บุคคลหรือองค์กรที่เข้ามาแสวงหาผลประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพ และภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยมิได้ขอรับอนุญาต และหรือมิได้แบ่งปันผลประโยชน์ที่ได้รับต่อผู้เป็นเจ้าของอย่างเป็นธรรม ทั้งนี้โดยผู้ที่เข้ามาแสวงหาผลประโยชน์ดังกล่าวมักจะเป็นบรรษัทขนาดใหญ่ หรือหน่วยงานต่างๆ จากประเทศอุตสาหกรรม โดยที่ทรัพยากรชีวภาพที่ได้รับไปนั้นมักจะมีแนวโน้มว่าจะถูกนำไปจดสิทธิบัตรโดยเจ้าของทรัพยากรและความรู้ดั้งเดิมก็จะถูกกีดกันมิให้ได้ใช้ประโยชน์จากการพัฒนานั้นด้วย

ประวัติศาสตร์ของการช่วงชิงประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพ

ยุคอาณานิคม การขยายตัวของจักรวรรดินิยมยุโรป ไม่ว่าจะเป็นโปรตุเกส สเปน ฮอลแลนด์ อังกฤษหรือฝรั่งเศส ได้ทำให้ประเทศจักรวรรดิก้าวเข้าไปยึดครองที่ดิน แร่ งาน ตลาดและทรัพยากรในประเทศโลกที่สามอย่างกว้างขวาง และทรัพยากรชีวภาพเป็นส่วนหนึ่งของวัตถุดิบสำคัญที่เป็นที่ต้องการไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าทองคำ แร่ หรือถ่านหิน

ยุคปฏิวัติเขียว การจกฉวยเอาทรัพยากรชีวภาพในยุคนี้จะใช้ความช่วยเหลือทางวิชาการและความช่วยเหลือด้านการพัฒนาเศรษฐกิจมาเป็นฉากหน้า โดยประเทศพัฒนาแล้ว โดยเฉพาะสหรัฐได้ตั้งศูนย์วิจัยการเกษตรระหว่างประเทศขึ้นในภูมิภาคต่างๆ ทั่วโลก โดยศูนย์วิจัยฯ เหล่านี้จะทำหน้าที่เก็บ รวบรวมพันธุ์พืชพื้นเมืองไว้ และส่งเสริมให้ปลูกพืชพันธุ์ใหม่ๆ ทำให้พืชพันธุ์พื้นเมืองหายไปอย่างรวดเร็ว

ยุคเทคโนโลยีชีวภาพ บริษัทผู้ผลิตยา อาหารและสินค้าเกษตรในประเทศตะวันตกได้พัฒนา เข้าร่วมทุนในกิจกรรมที่เกี่ยวกับเทคโนโลยีชีวภาพ โดยใช้ทรัพยากรชีวภาพ ไม่ว่าจะเป็นพืช จุลินทรีย์ และสิ่งมีชีวิตต่างๆ เป็นฐานในการพัฒนายา อาหารและสินค้าเกษตรชนิดใหม่ๆ

กรณีศึกษา

ม้ามของจอห์น มัวร์ เดวิด โกลด์ หมอในแคลิฟอร์เนีย สหรัฐ พบว่าม้ามของนายจอห์น มัวร์ ที่ถูกผ่าตัดออกมาเพื่อรักษาโรคมะเร็ง สามารถใช้ในการรักษาโรคมะเร็งและเอดส์ จอห์นฟ้องร้องต่อศาลเพื่อทวงสิทธิในม้ามของตัวเอง แต่ศาลสูงของสหรัฐ ตัดสินให้จอห์นแพ้ จอห์นไม่มีสิทธิในม้ามของตัวเอง

การแอบอ้าง เป็นเจ้าของสิทธิในภูมิปัญญาของชาวปากากะญอ มูลนิธิชีววิทยาชาติพันธุ์ (Foundation for Ethnobiology) ซึ่งก่อตั้งขึ้นด้วยวัตถุประสงค์ที่ต้องการจะรวบรวม-ทำการวิจัยสมุนไพรและภูมิปัญญาพื้นบ้านจากทั่วโลก

มูลนิธิฯ ดังกล่าวได้เข้ามาในประเทศไทยในปี 2538 ภายใต้โครงการ “การริเริ่มของริชมอนเด็นเกี่ยวกับชีววิทยาชาติพันธุ์ในประเทศไทย โดยการสนับสนุนจากบริษัท ริชมอนเด็น (บางกอก) จำกัด โครงการดังกล่าวได้เข้ามารวบรวมความรู้ด้านการแพทย์แผนโบราณของชาวกระเหรี่ยงทางภาคเหนือของไทย และเก็บตัวอย่างพืช สมุนไพร ตัวยาแผน

‘บันทึก พัฒนาและปกป้องภูมิปัญญาด้านสิ่งแวดล้อมของชนเผ่าพื้นเมือง และเพื่อศึกษาหาความเป็นไปได้ในการเลือกสมุนไพรที่จะนำไปวิเคราะห์หรือพัฒนาเป็นยาต่อไป’

โครงการดังกล่าวได้ว่าจ้างชาวเผ่าปกากะญอวันละ 100 บาท และในสัญญาว่าจ้างได้ระบุด้วยว่าสิทธิในข้อมูลองค์ความรู้ที่ชาวเผ่าปกากะญอให้แก่โครงการจะต้องตกเป็นของโครงการ

การดูแลเลือดชนเผ่าพื้นเมือง เดือนพฤษภาคม 1989 นักวิจัยจำนวนหนึ่งจากสถาบันสุขภาพแห่งชาติ (National Institute of Health) ประเทศสหรัฐอเมริกา ได้เดินทางเข้าไปในประเทศปาปัวนิวกินี และ “ดูดเลือด” ชาวพื้นเมืองเผ่าฮาฮาไฮ (Hagahi) เพื่อนำไปจดสิทธิบัตร เอกสารที่ยื่นขอสิทธิบัตรให้เหตุผลว่าพันธุกรรมของชาวเผ่าฮาฮาไฮจะถูกใช้ประโยชน์ในการรักษาโรคลูคูมีเมียและโรค Chronic degenerative neurologic disease

ชาวเกาะโซโลมอน ก็โดนกรณีคล้ายๆ กันนี้ โดยตัวอย่างเลือดของชาวเกาะโซโลมอน ถูกนำไปจดสิทธิบัตร โดยระบุเหตุผลว่าจะนำไปใช้ประโยชน์ในการวินิจฉัยโรค

กรณีเชื้อราไทยกับมหาวิทยาลัยพอร์ธสมัธ ภายใต้ความร่วมมือทางวิชาการระหว่างศูนย์พันธุวิศวกรรมและเทคโนโลยีชีวภาพแห่งชาติและมหาวิทยาลัยพอร์ธสมัธ ประเทศอังกฤษ ได้ตกลงกันว่าทางมหาวิทยาลัยพอร์ธสมัธจะจัดหาอาจารย์ที่ปรึกษาให้กับนักศึกษาไทย 2 คนซึ่งได้รับทุนจากรัฐบาลไทยระหว่างที่ไปศึกษาในประเทศอังกฤษ และระหว่างที่นักศึกษาไทยทั้ง 2 คน กลับมาทำวิทยานิพนธ์ที่ประเทศไทย ดร.กาเรท โจนส์ อาจารย์ที่ปรึกษาได้เดินทางเข้ามาดูแลและร่วมกิจกรรมกับทางศูนย์ฯ ด้วย

ระหว่างที่อยู่ประเทศ ดร.กาเรท ได้ทำการเก็บตัวอย่างเชื้อราจำนวนประมาณ 200 สายพันธุ์ จากป่าชายเลนและชายฝั่งทะเลอันดามัน ในบริเวณจังหวัดพังงา กระบี่ และฝั่งอ่าวไทยที่จังหวัดสงขลา โดยเป็นที่เข้าใจร่วมกันว่าเมื่อธนาคารเก็บรวบรวมพันธุ์จุลินทรีย์ของประเทศไทยแล้วเสร็จ มหาวิทยาลัยพอร์ธสมัธจะต้องแบ่งตัวอย่างของเชื้อราส่งมาให้ไทยเก็บด้วย แต่ผลปรากฏว่ามหาวิทยาลัยพอร์ธสมัธปฏิเสธ โดยอ้างว่าตัวอย่างเชื้อราดังกล่าวเก็บโดยคนของมหาวิทยาลัย ทางมหาวิทยาลัยจึงมีสิทธิตามกฎหมายและเป็นเจ้าของตัวอย่างเชื้อราดังกล่าว

มีการคาดหมายว่าเชื้อราดังกล่าวจะมีสารสำคัญที่อาจใช้เป็นยารักษาโรคหลายชนิด เช่น เอดส์และมะเร็ง

ทางออก หรือการรับมือกับโจรสลัดชีวภาพ

1. ต้องสร้างกฎเกณฑ์ในการเข้าถึง-ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาของไทย กล่าวคือ จะต้องกำหนดให้มีการทำสัญญาระหว่างบุคคล นักวิจัย หรือองค์กรจากต่างประเทศกับหน่วยงานภาครัฐไทยและคนในท้องถิ่นผู้ดูแล รักษาทรัพยากรชีวภาพและเป็นเจ้าของภูมิปัญญาท้องถิ่น ถึงเงื่อนไขการเข้าถึง การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาของคนในท้องถิ่น โดยระบุถึงผลประโยชน์ตอบแทน แลกเปลี่ยนการใช้ประโยชน์ รวมไปถึงการแบ่งปันผลประโยชน์ที่จะได้ในอนาคตอย่างเท่าเทียมให้แก่ภาครัฐและคนในท้องถิ่นของไทย ซึ่งลักษณะของการทำสัญญาต่างๆ ได้มีการใช้กันแล้วในหลายๆ ประเทศ
2. ต้องออกกฎหมายภายในประเทศเพื่อรองรับสิทธิชุมชนในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น และการแบ่งปันผลประโยชน์อย่างเท่าเทียม ซึ่งได้แก่
  - 2.1 กฎหมายป่าชุมชน ที่รับรองสิทธิชุมชนให้เป็นผู้ดูแล รักษาและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรภายในชุมชน ท้องถิ่นของตน
  - 2.2 กฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืช เพื่อให้การคุ้มครองและปกป้องพืชสมุนไพรและพืชพันธุ์ต่างๆ ของไทย
  - 2.3 กฎหมายคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย

- 2.4 ควรจะมีการออกกฎหมายที่กำหนด ดูแลการเข้าถึงทรัพยากรพันธุกรรมสัตว์บก สัตว์ปีก และสัตว์น้ำทุกชนิด
- 2.5 ควรจะมีการออกกฎหมายที่กำหนด ดูแลการเข้าถึงจุลชีพและแหล่งอาศัยของจุลชีพทุกชนิด
- 2.6 ควรจะมีการออกกฎหมายที่กำหนด ดูแลการเข้าถึงทรัพยากรพันธุกรรมมนุษย์ เช่น การใช้ตัวอย่างเลือด เซลล์ เนื้อเยื่อ หรืออวัยวะของบุคคลที่มีถิ่นฐานอยู่ในราชอาณาจักรไทย

3. การรับมือโรคสัตว์สุขภาพ ย่อมไม่สามารถทำได้สำเร็จโดยลำพังประเทศไทยประเทศเดียว แต่ควรจะต้องผลักดันแนวทางการรับมือ หรือทางป้องกันและแก้ไขเรื่องนี้ให้เป็นความร่วมมือระดับระหว่างประเทศ โดยเฉพาะกับประเทศในกลุ่มประเทศโลกที่สามด้วยกันเอง

รูปธรรมที่เห็นได้ชัดเจนที่สุดประการหนึ่งก็คือ กฎหมายสิทธิบัตรในสิ่งมีชีวิต ที่ประเทศที่พัฒนาแล้ว และมีความชำนาญในเทคโนโลยีด้านนี้อย่างสหรัฐฯ ได้พยายามผลักดันให้ประเทศต่างๆ ในโลกให้ประกาศใช้กฎหมายสิทธิบัตรในสิ่งมีชีวิต ซึ่งจะช่วยให้สหรัฐฯ เป็นผู้ที่ได้รับผลประโยชน์สูงสุด และประเทศที่พัฒนาแล้วอย่างในสหภาพยุโรปซึ่งมีความก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยีก็มีแนวโน้มว่าจะเห็นคล้ายตามกับสหรัฐฯ

ดังนั้น ประเทศโลกที่สามซึ่งเป็นแหล่งที่อุดมสมบูรณ์ และหลากหลายไปด้วยทรัพยากรชีวภาพ และภูมิปัญญา จึงจำเป็นต้องร่วมมือกันปกป้องทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญา และป้องกันการเอาเปรียบของประเทศที่มีความก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยี